

**VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI**

PHẠM TUẤN ANH

**PHÂN TÍCH CÁC TYPE TRUYỆN CỔ TÍCH THẦN KỲ
VIỆT NAM THEO CẤU TRÚC CỐT TRUYỆN**

**CHUYÊN NGÀNH: VĂN HOÁ DÂN GIAN
Mã số: 62 31 70 05**

TÓM TẮT LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

HÀ NỘI □ 2010

Công trình được hoàn thành tại:

**HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI THUỘC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI
VIỆT NAM**

Người hướng dẫn khoa học:

- 1. PGS.TS. Trần Đức Ngôn**
- 2. PGS.TS. Lê Trường Phát**

Phản biện 1: PGS. TS. Nguyễn Thị Huế

Viện Văn học

Phản biện 2: PGS. TS. Phạm Thu Yến

Trường Đại học Sư phạm Hà Nội

Phản biện 3: PGS. TS. Nguyễn Duy Bắc

Học viện Chính trị - Hành chính quốc gia Hồ Chí Minh

Luận án sẽ được bảo vệ trước Hội đồng chấm luận án cấp Học viện tại Học viện Khoa học xã hội, 477 Nguyễn Trãi — Thanh Xuân — Hà Nội vào lúc 8h30 ngày 17 tháng 12 năm 2010.

Có thể tìm hiểu luận án tại:

- Thư viện Quốc gia.
- Thư viện Học viện Khoa học xã hội.
- Thư viện Viện Nghiên cứu Văn hoá.

**CÁC CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ
ĐÃ CÔNG BỐ LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN**

1. Hiện tượng lặp lại trong truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam, *Tạp chí Giáo dục*, số 3 — 2001.
2. Nhân vật “gây trở ngại và thử thách” của kiểu truyện “người mang lốt” trong truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam, *Tạp chí Văn hoá dân gian*, số 5 — 2008.
3. Một số vấn đề lý luận về nghiên cứu cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ, *Tạp chí Văn học*, số 12 — 2008.

MỞ ĐẦU

1. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

ở nước ta đã có một số nhà nghiên cứu đã tiến hành khảo sát, phân tích kho tàng truyện cổ tích về phương diện cấu tạo cốt truyện theo các xu hướng khác nhau. Một là, xu hướng phân tích toàn bộ kho tàng cổ tích theo các type (mỗi type lại bao gồm một số motif cơ bản). Đại diện là nhà nghiên cứu Nguyễn Tấn Đắc. Hai là, đi sâu “tháo dỡ” những motif cơ bản cấu thành cốt truyện thuộc một số type cụ thể như “Nhân vật xấu xí mà tài ba” của Nguyễn Thị Huế, type “Nhân vật dũng sĩ” của Nguyễn Thị Bích Hà, type “Nhân vật người mồ côi” của Lê Trung Vũ, v.v□

Trong các công trình trên, các nhà nghiên cứu đã xét đến cấu trúc cốt truyện của type nhưng nhìn chung việc phân tích một cách có hệ thống các type truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam dựa theo cấu trúc cốt truyện - một hướng cần thiết có thể giúp đưa ra một cái nhìn bao quát toàn bộ kho tàng của truyện cổ tích thần kỳ của dân tộc đến nay vẫn chưa được tiến hành một cách triệt để.

Mặt khác, hiện nay, bộ môn ngữ văn ở cấp trung học cơ sở, trung học phổ thông và chương trình đào tạo sinh viên ngành văn ở các trường đại học sư phạm và cao đẳng sư phạm đều có phần văn học dân gian nói chung, truyện cổ tích thần kỳ nói riêng. Muốn giảng dạy và học tập tốt tiểu loại truyện cổ tích thần kỳ có trong chương trình mang tính đồng tâm qua các cấp, bậc học như thế, việc quán triệt những đặc điểm loại hình của thể loại là hết sức cần thiết.

2. MỤC ĐÍCH VÀ YÊU CẦU CỦA ĐỀ TÀI

2.1. Mục đích nghiên cứu

Trên cơ sở tìm hiểu những vấn đề lý thuyết về cấu trúc cốt truyện của truyện cổ tích thần kỳ, người viết muốn *đề xuất một cách tiếp cận mới* trong việc phân tích các type truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam và *ứng dụng cách tiếp cận này để mô tả một số type truyện phổ biến nhất*.

2.2. Yêu cầu của đề tài

- Xác định cơ sở lý luận của việc phân tích các type truyện cổ tích thần kỳ.

- Mô tả những đặc điểm cấu trúc của các type truyện cơ bản, phổ biến nhất của truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam.

- Lý giải về phương diện văn hóa sự hình thành các type truyện cổ tích thần kỳ đã được mô tả.

3. ĐỐI TƯỢNG VÀ PHẠM VI NGHIÊN CỨU

3.1. Đối tượng nghiên cứu: Đề tài tập trung nghiên cứu cấu trúc của truyện cổ tích thần kỳ - một tiểu loại, xét về mặt cấu trúc, được xem là phong phú, đa dạng hơn 2 tiểu loại truyện cổ tích loài vật và truyện cổ tích sinh hoạt.

3.2. Phạm vi nghiên cứu

- Đề tài đặt vấn đề nghiên cứu cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam nhưng trên thực tế, do phạm vi tư liệu (bảng văn bản), chúng tôi chỉ thống kê được 182 truyện của hơn 20 dân tộc. Với số lượng truyện của trên 20 dân tộc như vậy, chúng tôi nhận thấy rằng về cơ bản cũng đủ để khảo sát, đánh giá, phân tích và đưa ra một số nhận định khoa học về cấu trúc cốt truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam.

- Đề tài đặt vấn đề phân tích các type truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam. Tuy nhiên, trong phạm vi giới hạn của luận án, chúng tôi không thể phân tích tất cả các type của truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam mà chúng tôi chỉ tập trung phân tích 3 type truyện tiêu biểu nhất, đó là: type truyện *Chàng dũng sĩ*, *Người mang lốt* và *Người mô côi*.

- Đề tài đặt vấn đề phân tích các type truyện cổ tích thần kỳ theo cấu trúc cốt truyện. Thực chất, chúng tôi tiến hành phân tích 3 type truyện cổ tích thần kỳ trên theo lý thuyết block sự kiện.

4. PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU VÀ TƯ LIỆU KHẢO SÁT

4.1. Phương pháp nghiên cứu: Phương pháp lịch sử; phương pháp so sánh; phương pháp phân tích, tổng hợp; phương pháp cấu trúc và phương pháp nghiên cứu liên ngành.

4.2. Tư liệu khảo sát: Chúng tôi sử dụng gần 10 cuốn tài liệu cơ bản để khảo sát 3 type truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam.

5. NHỮNG ĐÓNG GÓP CỦA LUẬN ÁN

5.1. Đề xuất một cách tiếp cận mới để nghiên cứu cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ. Đó là lý thuyết về sự tổ hợp các hành động của nhân vật thành block sự kiện, sự liên kết với nhau của các block sự kiện sẽ tạo thành cốt truyện.

5.2. Tác giả luận án cũng ứng dụng cách tiếp cận mới này để phân tích 3 type truyện cổ tích thần kỳ phổ biến nhất ở Việt Nam. Lần đầu tiên, 3 type truyện *Chàng dũng sĩ*, *Người mang lốt* và *Người mò côi* được mô tả theo block sự kiện.

5.3. Với những kết quả tìm hiểu về phương diện văn hóa, tác giả luận án đã bước đầu lý giải được sự hình thành 3 type truyện cổ tích thần kỳ phổ biến nói trên.

6. BỐ CỤC CỦA LUẬN ÁN

Ngoài phần Mở đầu, Kết luận, Danh mục các công trình đã công bố của tác giả, Tài liệu tham khảo và Phụ lục, nội dung chính của luận án được chia làm 3 chương:

Chương 1: Tổng quan tình hình nghiên cứu và cơ sở lý luận của việc phân tích cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ

Chương 2: Các type truyện cơ bản của truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam.

Chương 3: Cơ sở hình thành các type truyện cơ bản của truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam.

CHƯƠNG 1

TỔNG QUAN TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU VÀ CƠ SỞ LÝ LUẬN CỦA VIỆC PHÂN TÍCH CẤU TRÚC TRUYỆN CỔ TÍCH THẦN KỲ

1.1. Tổng quan tình hình nghiên cứu về cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ

1.1.1. Những nghiên cứu ở nước ngoài

Khuynh hướng phân tích truyện cổ tích theo cấu trúc cốt truyện là một khuynh hướng được nhiều người quan tâm.

Trước hết phải kể đến Antti Aarne và S.Thompson là những người đầu tiên hiện thực hoá ý tưởng “thu gọn” kho tàng truyện dân gian thành một bảng mục lục tiện tra cứu.

Từ kết quả phân tích cốt truyện của 100 truyện cổ tích theo tư liệu của Aphanaxiep, Propp lập nên một sơ đồ trong đó các chức năng được sắp xếp theo một trật tự logic không thể thay đổi. Propp cho rằng, nếu căn cứ vào hệ thống các chức năng của nhân vật hành động thì truyện cổ tích thần kỳ là một type thống nhất về cấu trúc. Và ông đưa ra một định nghĩa: “Có thể gọi những truyện cổ tích thần kỳ là những truyện cổ tích tuân theo sơ đồ 7 nhân vật”.

1.1.2. Những nghiên cứu ở Việt Nam

ở Việt Nam, vấn đề phân tích truyện cổ tích nói chung và truyện cổ tích thần kỳ nói riêng đã được tiến hành từ rất lâu. Tuy nhiên, việc phân tích truyện cổ tích thần kỳ căn cứ vào cấu tạo cốt truyện lại mới chỉ được bắt đầu trong những thập kỷ gần đây. Một vài nhà nghiên cứu đã thử nghiệm “tháo dỡ” cốt truyện của một số truyện (hoặc kiểu truyện) cổ tích thần kỳ cụ thể thành những motif. Qua đó, các nhà nghiên cứu đã thực hiện hai việc: thứ nhất - việc nghiên cứu “mổ xẻ” cấu tạo cốt truyện và thứ hai - xác định rằng truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam có thể phân tích thành các kiểu/type.

Đại diện tiêu biểu của khuynh hướng này là các nhà nghiên cứu, như Nguyễn Tấn Đắc, Vũ Anh Tuấn, Tăng Kim Ngân, Nguyễn Thị Bích Hà, Nguyễn Thị Huế, Nguyễn Thị Hiền, Trần Thị An, .v.v□

1.2. Cơ sở lý luận về cấu trúc của việc phân tích truyện cổ tích thần kỳ

1.2.1. Các lý thuyết trước đây về cấu trúc truyện cổ tích thần kỳ

1.2.1.1. Lý thuyết về type và motif.

Việc phát hiện ra cấu trúc đặc biệt của truyện cổ tích thần kỳ, công đầu thuộc về nhà folklore học Nga nổi tiếng ở thế kỷ XIX, đó là A.N. Vexelopxki, người đầu tiên đưa ra khái niệm type và motif. Theo ông, motif là yếu tố cố định (hay yếu tố bất biến) trong truyện cổ tích thần kỳ. Nó không xuất hiện trong một truyện cổ tích mà có khả năng di chuyển hoặc được bảo lưu trong một số truyện cổ tích khác nhau, thậm chí, trong rất nhiều truyện cổ tích. Theo tư tưởng này của Vexelopxki thì những truyện cổ tích thần kỳ có cùng một số motif giống nhau sẽ thuộc về một type. Truyện cổ tích thần kỳ có nhiều type. Người ta có thể xác định type bằng cách gọi ra các

motif đặc trưng. Tuy nhiên, hạt nhân trong tư tưởng của Vexelopxki lại là ở chỗ, ông khẳng định rằng *motif là yếu tố nhỏ nhất cấu tạo nên type*, nghĩa là motif ở trong type và type bao trùm lên motif. Ông cho rằng, giữa type và motif có mối quan hệ biện chứng với nhau và có thể chuyển hóa cho nhau.

1.2.1.2. Lý thuyết về chức năng của nhân vật hành động.

V.Ia.Propp đưa ra khái niệm “chức năng của nhân vật hành động”. Theo ông, các nhân vật khác nhau có thể hành động khác nhau, nhưng nếu những hành động này đều cùng thực hiện một chức năng giống nhau thì được xếp vào một nhóm. Truyện cổ tích thần kỳ được cấu tạo bởi 31 chức năng và chúng tuân thủ theo một trật tự khá nghiêm ngặt từ 1 đến 31. Mặc dù có thể có sự vắng mặt một số chức năng nhưng những chức năng còn lại vẫn không bị đảo lộn vị trí.

1.2.1.3. Lý thuyết về cốt truyện cơ sở.

B.P. Kerbelite đưa ra khái niệm “cốt truyện cơ sở” là những cốt truyện đơn giản, mang tính độc lập, là thành phần có sẵn trong một truyện phức tạp hoặc trong khi di chuyển, kết nối với nhau tạo nên một truyện phức tạp. Truyện cổ tích thần kỳ đơn giản nhất thường chỉ có một hoặc vài cốt truyện cơ sở. Chiều hướng phát triển của truyện cổ tích thần kỳ là sự phức tạp hóa dần dần bởi nhiều cốt truyện cơ sở. Điều đó cũng đồng nhất với lịch sử phát triển của truyện cổ tích thần kỳ.

1.2.2. Lý thuyết về block sự kiện

Theo chúng tôi, trong một tác phẩm truyện dân gian, thường tồn tại các yếu tố cấu trúc ý nghĩa sau: không gian; thời gian; ngoại hình nhân vật; nội tâm nhân vật; hành động của nhân vật. Trong các yếu tố trên, *hành động của nhân vật* là yếu tố quan trọng nhất. Để nghiên cứu hành động, phải bắt đầu bằng nghiên cứu sự kiện. Cấu trúc của bất kỳ một truyện cổ tích nào cũng đều được bắt đầu bằng một số lượng hữu hạn những sự kiện cụ thể kết hợp với nhau theo một nguyên tắc nhất định. Có thể khẳng định: sự kiện là đơn vị cấu trúc cấp một của truyện cổ tích thần kỳ. Dưới sự kiện là đơn vị cấu trúc cấp hai - các hành động cụ thể của nhân vật. Hành động của nhân vật mới là đơn vị nhỏ nhất, không thể phân chia được.

Cấu trúc của một truyện cổ tích thần kỳ, suy cho cùng là bao gồm các hành động của nhân vật. Trong truyện cổ tích thần kỳ, hành động của nhân vật không chỉ là thành tố cấu trúc phổ biến mà còn gần như là duy nhất tạo nên cốt truyện.

Những hành động cụ thể có hai loại: loại thứ nhất là các hành động mang tính ngẫu hứng; loại thứ hai là các hành động mang tính quy luật. Chỉ có những hành động mang tính quy luật mới có giá trị cấu trúc - đó cũng là hành động mà luận án này quan tâm.

Tuy nhiên, tổng số các hành động mang tính quy luật nhưng riêng rẽ của các nhân vật chưa thể tạo nên type truyện, nghĩa là tạo nên một kiểu cấu trúc của truyện cổ tích thần kỳ. Thông thường, một số hành động mang tính quy luật và hành động ngẫu hứng liên kết lại với nhau, tạo thành nhóm biểu thị một chủ đề. Sự liên kết như vậy tạo nên một “khối ý nghĩa”. Mỗi khối ý nghĩa, chúng tôi gọi là một block, thể hiện một sự kiện (tức một biến cố) trong tiến trình câu chuyện kể. Để cho rõ ràng hơn, chúng tôi gọi những block này là block sự kiện.

Thuật ngữ “block sự kiện” là thuật ngữ được chúng tôi mượn của nhà ngôn ngữ học người Pháp R. Barthes và các nhà nghiên cứu trong nước như Nguyễn Thái Hoà, Đinh Trọng Lạc, v.v□ khi nhận thấy nó hoàn toàn có thể vận dụng vào việc phân tích truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam theo cấu trúc cốt truyện. Thuật ngữ block sự kiện chúng tôi dùng trong luận án có thể được quan niệm như sau: *Block sự kiện là một nhóm bao gồm các hành động mang tính quy luật liên kết với nhau chặt chẽ, biểu thị một nội dung (hay một chủ đề) xác định, trong đó nổi bật lên một hành động quan trọng nhất.* Block sự kiện là một khái niệm không mới, nhưng lần đầu tiên được chúng tôi sử dụng trong nghiên cứu, phân tích truyện cổ tích thần kỳ. Block sự kiện bao gồm một số hành động, có hành động chính, có hành động phụ, trong đó *hành động chính sẽ quyết định chủ đề của block.* Như vậy, không có sự trùng khớp nào giữa block sự kiện mà chúng tôi đề xuất với các khái niệm mà các nghiên cứu đã đưa ra.

Mỗi truyện cổ tích thần kỳ bao gồm một số block sự kiện nhất định. Số lượng block sự kiện có thể khác nhau, tùy theo độ dài của truyện. Các block sự kiện có quan hệ với nhau theo một số hình thức nhất định. *Các block sự kiện và mối quan hệ giữa chúng tạo nên type của truyện cổ tích thần kỳ.*

Tiểu kết

1. Việc nghiên cứu cấu trúc cốt truyện trong truyện cổ tích ở nước ta có thể chia làm hai thời kỳ: thời kỳ đầu việc nghiên cứu chủ yếu ảnh hưởng của lý thuyết hình thái học mà V.Ia. Propp đề ra. Thời kỳ sau xuất hiện thêm khuynh hướng xem xét cấu trúc cốt truyện cổ tích bằng type và motif.

2. Việc phân loại truyện cổ tích là một yêu cầu đã được nhận thức từ lâu. Trong lịch sử, ở nước ta đã xuất hiện nhiều quan điểm phân tích truyện cổ tích. Quan điểm phân tích truyện cổ tích thành các type dựa theo cấu trúc cốt truyện ngày càng được nhiều người chú ý và đã thử nghiệm trong một số trường hợp cụ thể.

3. Những thử nghiệm được nhắc đến đã đạt một số kết quả khả quan. Tuy nhiên, cho đến nay vẫn chưa có một công trình chuyên biệt tập trung giải quyết vấn đề phân tích truyện cổ tích thần kỳ dựa theo cấu trúc cốt truyện.

4. Hạt nhân trong những vấn đề lý thuyết mà chúng tôi nêu ra trong chương này là khái niệm block sự kiện, được xem như là đơn vị quan trọng nhất đóng vai trò cấu tạo nên truyện cổ tích và vì thế, những block sự kiện mang những dấu hiệu riêng sẽ đóng vai trò quyết định type truyện.

Dựa trên cơ sở lý thuyết về block sự kiện, chúng tôi xem xét kho tàng truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam và thấy rằng, hiện đang tồn tại ba type truyện cơ bản, đó là các type truyện: *Chàng dũng sĩ*, *Người mang lột* và *Người mồ côi*. Mỗi type truyện này đều mang đặc điểm riêng về cấu trúc theo block sự kiện.

CHƯƠNG 2

CÁC TYPE TRUYỆN CƠ BẢN CỦA TRUYỆN CỔ TÍCH

THÂN KỲ VIỆT NAM

2.1. Type truyện *Chàng dũng sĩ*

2.1.1. *Tình hình tư liệu*

Mức độ phổ biến của type truyện *Chàng dũng sĩ* trong truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam không bằng ở các nước châu Âu. Tuy nhiên, đây vẫn là một type truyện rất đáng chú ý vì nó tiêu biểu về phương diện cấu trúc.

Khái niệm “Chàng dũng sĩ” trong luận án hiểu theo nghĩa cấu trúc là một *kiểu nhân vật có một số hành động đặc trưng, chẳng hạn như lập chiến công, bị tranh công, phải vượt qua thử thách và khẳng định được mình.*

Dựa vào 2 công trình của các nhà nghiên cứu Nguyễn Thị Huế và Nguyễn Bích Hà, chúng tôi lựa chọn được 34 truyện để sử dụng làm tư liệu khảo sát.

2.1.2. Cấu trúc type truyện

2.1.2.1. Dạng thức 1:

Chúng tôi phân tích truyện *Thạch Sanh* như là một truyện tiêu biểu nhất của dạng thức này. Sơ đồ cấu trúc cốt truyện được thể hiện bằng 5 block sự kiện sau: *Chém trần tình - Cứu công chúa - Giết đại bàng - Cứu công chúa khỏi cầm - Lui quân 18 nước, kết hôn.*

Nhìn vào sơ đồ cấu trúc cốt truyện, chúng ta thấy truyện cổ tích thần kỳ *Thạch Sanh* mang tính điển hình cho type truyện *Chàng dũng sĩ* ở chỗ nó chỉ bao gồm các block sự kiện có chủ đề chiến công. Trong mỗi block sự kiện, hành động lập công chiếm vị trí chủ đạo.

2.1.2.2. Dạng thức 2:

Chúng tôi lựa chọn phân tích truyện *Ba chàng thiện nghệ*. Sơ đồ cấu trúc của truyện gồm 4 block sự kiện là: *Kén rể - Thử tài/thi tài - Lập công - Tranh công*. Đặc trưng của dạng thức 2 trong type *Chàng dũng sĩ* là:

- Block *Lập công* vẫn đóng vai trò quan trọng nhưng đã bị giảm về số lượng, thay thế vào đó là các block sự kiện khác làm cho chủ đề lập công không phải là chủ đề quan trọng duy nhất, nó bị đối trọng bởi một chủ đề khác.

- Block *Tranh công* đi liền với *Lập công*, như là sự nối tiếp không thể tách rời của lập công. Về mặt cấu trúc, chúng giống nhau nhưng ý nghĩa chủ đề thì gần nhau chứ không giống nhau.

- Block *Lập công* có sự liên kết với block *Thử tài* (hoặc *Thử thách*). Mối liên kết này, ở dạng thức 1 không có.

2.1.2.3. Dạng thức 3:

Chúng tôi phân tích truyện *Quan Triều hay là chiếc áo tàng hình*. Toàn bộ truyện bao gồm hai chủ đề: *Tặng thưởng và lập công*. Mỗi chủ đề chỉ được biểu thị bằng một block sự kiện.

Cấu trúc của truyện khá đơn giản, chỉ bao gồm 2 *block sự kiện*. Tuy nhiên, nó lại khá tiêu biểu cho một dạng thức của type truyện “Chàng dũng sĩ”. Nét đặc trưng của dạng thức này là ở chỗ, nó có sự kết nối giữa block sự kiện có chủ đề Lập công với block sự kiện có chủ đề Tặng thưởng.

Về phương diện cấu trúc, chúng tôi cho rằng có một sự giao thoa, thâm nhập giữa hai type truyện “Chàng dũng sĩ”, “Tặng thưởng và trừng phạt” và tạo ra một dạng thức mới. Đây cũng là một điều hết sức thú vị, thể hiện tính chất động của truyện cổ tích thần kỳ. Sự thâm nhập lẫn nhau càng nhiều thì những dạng thức mới cũng càng nhiều, làm cho truyện cổ tích thần kỳ trở nên vô cùng phong phú, đa dạng.

Trên cơ sở tư liệu của mình, chúng tôi đã khái quát được 3 dạng thức của type truyện *Chàng dũng sĩ*. Đặc điểm chung của cả 3 dạng thức là chúng đều có block sự kiện Lập công. Mỗi dạng thức đều có đặc điểm riêng thể hiện qua các quan hệ cấu trúc khác nhau: Dạng thức 1: Có nhiều block sự kiện nối tiếp nhau với *quan hệ đồng đẳng*; Dạng thức 2: Block *Lập công* gắn liền với block *Thử tài* (hoặc *Thử thách*); Dạng thức 3: Block *Lập công* gắn liền với block *Tặng thưởng*.

2.2.Type truyện *Người mang lột*

2.2.1. *Tình hình tư liệu*

Qua thống kê cho thấy type truyện *Người mang lột* chiếm một số lượng đáng kể trong kho tàng truyện cổ tích các dân tộc Việt Nam: trên 100 truyện nằm rải rác ở các tập truyện cổ các dân tộc Việt Nam từ các dân tộc vùng Việt Bắc, Tây Bắc đến các dân tộc Trường Sơn, Tây Nguyên, Nam Bộ.

2.2.2. *Cấu trúc type truyện*

2.2.2.1. *Dạng thức chung*

Chúng tôi đã sơ đồ hóa lược đồ cốt truyện đầy đủ của type truyện *Người mang lột*, bao gồm 7 block sự kiện sau: *Mang lột - Thử thách lần 1 - Tài năng lần 1 - Kết hôn - Thử thách lần 2 - Tài năng lần 2 - Kết thúc, đoàn viên*.

2.2.2.2. Các dạng thức chủ yếu

a. Dạng thức 1:

Là dạng thức tiêu biểu và đầy đủ nhất của type truyện *Người mang lốt* với chuỗi block sự kiện: *Mang lốt - Thử thách lần 1/Tài năng lần 1 - Kết hôn - Thử thách lần 2/Tài năng lần 2 - Kết thúc, đoàn viên*. Trình tự tuyến tính rất có ý nghĩa với việc xác định dạng thức này.

Như vậy, dạng thức 1 luôn đòi hỏi một trình tự các block sự kiện sắp đặt chặt chẽ, không thể tùy tiện thay đổi như đã nêu trên.

b. Dạng thức 2:

Cấu trúc của dạng thức này gồm 4 block sự kiện: *Thử thách - Kết hôn - Thử thách lần 2 - Kết thúc đoàn viên*.

ở dạng thức này, các block sự kiện có xu hướng rút gọn vào 4 block sự kiện chính, trong đó *block sự kiện mang lốt* gần như được trừu tượng hoá đi, *không chiếm một vị trí rõ ràng như trong dạng thức 1*. Block sự kiện mang lốt hầu như vắng mặt hoặc không còn ý nghĩa gì, vì việc xuất hiện nhân vật mang lốt như một sự hiển nhiên.

Tuy nhiên, điều đáng nói là, ở dạng thức này, *chỉ bỏ đi một block sự kiện đầu tiên (mang lốt) mà cốt truyện thay đổi hẳn và có thể hình thành nên một dạng thức mới*. Khác với vị thế thấp hèn của người mang lốt ở dạng thức 1, ở dạng thức 2, người mang lốt luôn có vị thế cao, chủ động và quyền uy, và sự coi bỏ lốt có *tính chất ban thưởng* hơn là sự vật lộn khó khăn để *khẳng định mình*.

c. Dạng thức 3:

Khác với dạng thức 1 và 2, ở dạng thức này, *trật tự sắp xếp của các block sự kiện có sự thay đổi*. Nổi bật là trình tự các block sự kiện: *Mang lốt - Kết hôn - Thử thách/tài năng - Kết thúc, đoàn viên*. Như vậy, ngoài sự giản lược một lần thử thách (thử thách lần thứ 2), dạng thức này có sự *tráo đổi trật tự*. Nếu ở dạng thức 1 và 2 đều phải qua *thử thách* mới đến *kết hôn* thì ở dạng thức 3 ngược lại: *kết hôn* rồi mới *thử thách/vượt qua thử thách* bằng *tài năng* để đến *kết thúc, đoàn viên*.

Cũng giống như dạng thức 2, dạng thức 3 tuy có block sự kiện mang lốt, nhưng khác với dạng thức 1. ở đây, nhân vật *mang lốt* và sự *thoát lốt* của nhân vật là hoàn toàn *chủ động*, mang tính *ban thưởng* nhiều hơn là sự *đọa đày*.

2.3. Type truyện *Người mồ côi*

2.3.1. *Tình hình tư liệu*

“Người mồ côi” là một type truyện hết sức phổ biến trong kho truyện cổ tích của các dân tộc Việt Nam. Qua tư liệu khảo sát, chúng tôi thấy, type truyện *Người mồ côi* đạt số lượng nhiều nhất, tính đến nay, là truyện cổ tích của người H'Mông; đạt số lượng ít nhất có lẽ là truyện cổ tích của người Châu Ro ở miền Đông Nam Bộ.

2.3.2. *Cấu trúc type truyện*

2.3.2.1. *Dạng thức 1: Người mồ côi đơn độc*

Chúng tôi lấy truyện *Thằng mồ côi* của người Châu Ro được giới thiệu trong sách *Người Châu Ro ở Đồng Nai* để minh họa. Truyện gồm các block sự kiện sau: *Hoàn cảnh của Mồ côi - Thần tiên giúp đỡ - Mồ côi được minh oan*.

Cốt truyện gồm 3 block sự kiện, gồm 10 hành động quan trọng liên quan đến nhân vật, trong đó nổi lên 4 hành động quan trọng trực tiếp liên quan đến nhân vật chính.

2.3.2.2. *Dạng thức 2: Người mồ côi trong quan hệ với những người anh/chị*

Nếu như kết cấu dạng thức 1 còn ít nhiều đơn giản bởi lẽ ở đó nhân vật chính là “người mồ côi — đơn độc” thì kết cấu type truyện *Người mồ côi* dạng thức 2 đã bắt đầu phức tạp hơn do bắt đầu nảy sinh thêm những quan hệ mới, đó là quan hệ giữa những anh — em (hoặc chị - em) cùng mồ côi.

ở type truyện *Người mồ côi* dạng thức 2, chúng tôi phân xuất thành 3 tiểu dạng thức nhỏ hơn nữa:

- + Tiểu dạng thức 2A: Mồ côi cùng các anh/chị em hòa hợp
- + Tiểu dạng thức 2B: Quan hệ anh - em mồ côi đã bị rạn nứt
- + Tiểu dạng thức 2C: Dạng truyện đặc biệt về “Người mồ côi với anh/chị em cùng huyết thống đối lập nhau”

2.3.2.3. *Dạng thức 3: □Người mồ côi trong quan hệ với ông cậu□ (người anh em với mẹ của nhân vật)*

Cho đến nay, với những tư liệu mà chúng tôi đã may mắn được tiếp cận, mới chỉ có 6 truyện kể về quan hệ cậu — cháu.

Nhóm truyện về type người mồ côi dạng thức 3 có thể chia thành 3 tiểu dạng thức như sau:

+ Tiểu dạng thức 3A: “Quan hệ cậu — cháu (mồ côi) còn giữ được tình cảm huyết thống”.

+ Tiểu dạng thức 3B: Quan hệ cậu — cháu (mồ côi) bắt đầu “lỏng dãn” nhưng chưa tới mức tuyệt tình hẳn.

+ Tiểu dạng thức 3C: “Quan hệ cậu — cháu (mồ côi) không còn giữ được tình cảm huyết thống”.

2.3.2.4. *Dạng thức 4: □Mồ côi với các thế hệ thống trị ngoài xã hội□*

Kế thừa thành tựu nghiên cứu của Lê Trung Vũ, chúng tôi cũng tiến hành khảo sát 2 tiểu dạng thức sau:

+ Tiểu dạng thức 1: Truyện Mồ côi bị cướp đoạt tài sản.

+ Tiểu dạng thức 2: Truyện mồ côi bị cướp vợ

Tiểu kết

1) Trong các type truyện cổ tích, type truyện *Chàng dững sĩ* có lẽ dễ xác định hơn cả vì nó được “đánh dấu” bằng block sự kiện *Lập công* như là một block đặc trưng nhất. Các dạng thức khác nhau của type truyện cũng không nhiều. Điều đó chứng tỏ rằng, type truyện *Chàng dững sĩ* ít có sự giao thoa với các type truyện khác của truyện cổ tích thần kỳ.

Các block sự kiện khác như *Thử tài*, *Tranh công* cũng góp phần tạo nên đặc trưng của type truyện này. *Thử tài*, xét theo quan điểm cấu trúc, cũng là một dạng của lập công (lập công trong một tình huống định trước). *Tranh công* là một sự nối tiếp, bổ sung làm nổi bật *Lập công*.

2) Những truyện thuộc type truyện *Người mang lối* có chung một lược đồ tương đối thống nhất. Trên thực tế, ở những dạng thức cụ thể, có thể lược bớt hoặc trao đổi vị trí của một số block sự kiện. Điều đó cũng thể hiện tính đa dạng trong cấu trúc type truyện.

3) Qua mô tả các mô hình kết cấu cơ bản của type truyện *Người mò côi* trong kho tàng truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam, chúng tôi cũng tự biết rằng rất khó có thể áp dụng tất cả các sơ đồ đã được đưa ra cho truyện cổ tích về người mò côi của riêng một dân tộc cụ thể nào trong hơn 50 dân tộc ở nước ta. Dựa trên kết quả nghiên cứu của một số nhà nghiên cứu đi trước, chúng tôi khái quát hoá một số dạng thức tiêu biểu với những block sự kiện hết sức đặc trưng của type truyện.

CHƯƠNG 3

CƠ SỞ HÌNH THÀNH CÁC TYPE TRUYỆN CƠ BẢN CỦA TRUYỆN CỔ TÍCH THẦN KỲ VIỆT NAM

3.1. Type truyện *Chàng dững sĩ*

3.1.1. Block sự kiện *Lập công*

Trong truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam, chàng dững sĩ thường là nam, không thấy xuất hiện nhân vật nữ dững sĩ. Chính vì vậy, chúng tôi nhận thức rằng:

- Nhân vật *chàng dững sĩ* gắn với thời đại đang hình thành chế độ phụ hệ chứ không phải thuần túy gắn với thời đại mẫu hệ. Nó là con đẻ của quá trình hình thành thời đại phụ hệ, ra đời do chính yêu cầu của thời kỳ chuyển giao này.

- Nhân vật *chàng dững sĩ* không phải thuộc phạm trù gia đình mà thuộc phạm trù xã hội. Nó chỉ ra đời khi chế độ phụ quyền đang dần dần được xác lập trong toàn xã hội.

- Nhân vật *chàng dững sĩ* ra đời có căn rễ từ hiện thực để đáp ứng nhu cầu tinh thần bức thiết của cộng đồng, *nhu cầu lý tưởng hóa chàng dững sĩ trong thực tế*. Như vậy, *chiến công hay sự lập công đối với chàng dững sĩ cũng là một tất yếu*. Vì thế,

block sự kiện *Lập công* không thể thiếu được trong truyện cổ tích thần kỳ thuộc type truyện *Chàng dũng sĩ*.

- Chiến công của chàng dũng sĩ không có hoặc có rất ít giá trị phản ánh hiện thực nguyên mẫu đương thời. Nó được hư cấu chỉ *nhằm mục đích ca ngợi một con người lý tưởng*.

3.1.2. Block sự kiện *Thử tài* (còn gọi là *Thử thách*)

Tài năng là phẩm chất không thể thiếu của nhân vật chàng dũng sĩ. Đó chính là *điều kiện để anh ta có thể lập công*. Không thể có chàng dũng sĩ nào lại không có những phẩm chất đặc biệt. Những phẩm chất thần kỳ (những tài năng đặc biệt) sẽ tự bộc lộ trong quá trình nhân vật lập công. Trong một số trường hợp, phải thông qua thử thách, khi đó tài năng đặc biệt mới có dịp bộc lộ. Xét về mặt ý nghĩa, *thử thách cũng là một tình huống để nhân vật lập công*. Block sự kiện thử thách là tình huống để nhân vật bộc lộ tài năng và lập công. Cũng như block sự kiện *Lập công* ở trên, block sự kiện này mặc dù ít có giá trị phản ánh hiện thực nhưng nó đã dựng nên một hoàn cảnh *Thử thách*, một tình huống hết sức khó khăn để thông qua đó tôn vinh, ca ngợi con người lý tưởng.

Block sự kiện *Thử thách* góp phần chính vào việc tạo nên tính hoàn thiện, lý tưởng của nhân vật chàng dũng sĩ.

3.1.3. Block sự kiện *Tranh công*

Block sự kiện *Tranh công* có nhiều dạng thức phái sinh khác nhau và có thể được gọi bằng những tên khác nhau: *Cướp công, Phụ công*. Mặc dù ý nghĩa tranh công có khác với ý nghĩa cướp công hay phụ công nhưng về phương diện cấu trúc, chúng tôi vẫn cho là tương đương, vì thế chúng tôi gọi chung các block sự kiện này là *Tranh công*.

Lập công, xem xét từ góc độ xã hội, là một hành động hay sự kiện vì cộng đồng, được cộng đồng thừa nhận và tôn vinh. *Tranh công là một hành động (sự kiện) có ý nghĩa ngược lại, phá vỡ quan hệ cộng đồng*. ý thức cá nhân về lợi ích đã được đặt cao hơn ý thức cộng đồng. Block sự kiện *Tranh công*, rõ ràng có căn rễ lịch sử của

nó. Có thể nó được sáng tạo muộn hơn so với block sự kiện *Lập công* nếu chúng ta căn cứ vào một luận điểm cho rằng, lập công luôn luôn gắn lợi ích con người với cộng đồng, thể hiện ý thức cộng đồng, còn tranh công thì ngược lại, nảy sinh trên nền ý thức cá nhân đã phát triển và chắc chắn ý thức cá nhân phát triển muộn hơn ý thức cộng đồng.

Type truyện *Chàng dũng sĩ* ra đời tương đối sớm, trên nền cảnh một xã hội, trong đó có văn hóa, đang chuyển đổi một cách khá sâu sắc. ý thức về vai trò của người đàn ông đang dần dần được xác lập không chỉ trong gia đình mà còn ngoài xã hội (quan hệ cá nhân với cộng đồng). Sự tôn vinh người đàn ông có một ý nghĩa rất quan trọng trong quá trình chuyển đổi xã hội từ mẫu hệ sang phụ hệ.

3.2. Type truyện *Người mang lốt*

Chúng tôi lý giải cơ sở hình thành type truyện theo 2 nhóm lớn: *block sự kiện trong khi mang lốt* và *block sự kiện sau khi bỏ lốt*.

3.2.1. Nhóm *block sự kiện trong khi nhân vật mang lốt*

3.2.1.1. *Block sự kiện mang lốt*

Block sự kiện *mang lốt* vừa là sự đánh dấu (mã hóa) về tính chất khác thường của nhân vật, vừa là biểu trưng của những gì xấu xí, hạ đẳng. Đó là sự thể hiện tập trung, khái quát hóa và hình tượng hóa *những mâu thuẫn, những cách đánh giá đối lập nhau của xã hội về một tầng lớp người bị vùi dập, thấp hèn*.

Block sự kiện Mang lốt còn mang trong nó những ý nghĩa lịch sử văn hóa xã hội, trong đó ngoài ảnh hưởng của môi trường tự nhiên, có thể có dấu ấn của tín ngưỡng vật tổ trong tín ngưỡng vật linh nguyên thủy. Đa số các bản kể (khoảng 90%) có nhân vật mang lốt là con vật (có sự lặp lại ở một số con vật theo sự phân bố địa lý - văn hóa của các dân tộc) đã phản ánh một cách gián tiếp và phức tạp sự khúc xạ vào truyện cổ tích thân kỳ một *phong tục, tín ngưỡng xa xưa* của nhiều dân tộc.

3.2.1.2. *Block sự kiện thử thách*

Block sự kiện Thử thách mang ý nghĩa phản ánh *xung đột giữa hai lực lượng đối kháng trong xã hội đang hình thành giai cấp*. Block sự kiện thử thách chính là điều

kiện để nhân vật có thể bộc lộ tài năng, giá trị đích thực của mình để đi đến cõi bỏ cái lối trái ngang, xấu xí.

Về mặt ý nghĩa dân tộc học, block sự kiện thử thách cũng có chức năng phản ánh một cách nghệ thuật và khái quát *phong tục thử tài để kết hôn* vốn có trong truyền thống xa xưa của việc cưới hỏi theo lối cổ của nhiều dân tộc có trải qua chế độ mẫu hệ. Như vậy, *block sự kiện thử thách có sự kết hợp giữa nội dung đấu tranh xã hội và nội dung phong tục.*

3.2.1.3. Block sự kiện tài năng

Qua block sự kiện *tài năng*, bằng tài năng, sức lực của chính mình, người mang lối đã *kết tinh trong mình những phẩm chất của người anh hùng cộng đồng* trong xã hội xưa. Có lẽ đây cũng là biểu hiện sự nuối tiếc của nhân dân lao động về *sức mạnh cộng đồng và khát vọng dân chủ*, công bằng về thời kỳ một đi không trở lại trong lịch sử loài người - thời kỳ công xã nguyên thủy. Chính vì sự công bằng lý tưởng không thể xảy ra trong hiện thực (ít ra là lúc đó) nên nó đã phải xảy ra trong mơ ước và kết tinh trong nghệ thuật truyện cổ tích thần kỳ để *đáp ứng nhu cầu tinh thần được sống trong an ủi, hy vọng của nhân dân*. Đó cũng chính là ý nghĩa tư tưởng thẩm mỹ và chức năng nghệ thuật của block sự kiện tài năng trong type truyện *Người mang lối*.

3.2.1.4. Block sự kiện kết hôn

Block sự kiện kết hôn trong type truyện *Người mang lối* thường mang ý nghĩa *ban thưởng*. Block sự kiện kết hôn trong type truyện *Người mang lối* mang ý nghĩa *lý tưởng hoá*, được tác giả dân gian xây dựng theo phương pháp lãng mạn để đi đến kết thúc có hậu cho cuộc đời của nhân vật chính diện. Phải chăng *nguyên lý âm dương bù trừ trong nhận thức văn hoá dân tộc cùng tư tưởng dân chủ đã chi phối việc xây dựng block sự kiện Kết hôn trong type Người mang lối.*

Sự lặp lại và phổ biến của các hành động trong block sự kiện Kết hôn cho phép chúng ta đặt vấn đề: *Có thể có một mối liên hệ nào đó giữa hình tượng nhân vật trút bỏ lối xấu xí với một hình thức nghi lễ cổ xưa nào đó gắn liền với tín ngưỡng, phong tục của đồng bào dân tộc trong một thời kỳ lịch sử xa xưa.* Những cái lối mà nhân vật

trút bỏ dưới nhiều hình thức khác nhau có thể là sự thể hiện những nghi thức cổ trong tục lệ xưa gắn với những quan niệm cổ về việc thờ cúng những tấm da động vật hay tín ngưỡng tô tem vật tổ. Tuy nhiên, lớp ý nghĩa này đã bị phủ mờ, căn cứ quy chiếu không còn rõ nữa.

3.2.2. Nhóm block sự kiện sau khi cởi bỏ lột

3.2.2.1. Block sự kiện vượt qua □tai hoạ kép□

Block sự kiện vượt qua tai hoạ kép với sự tham gia của yếu tố phù trợ đã khiến cho hình tượng nhân vật của truyện được khắc hoạ đậm nét, đặc biệt về sự cường điệu tài năng, sức mạnh vô địch của người mang lột; tăng thêm tính chất ly kỳ, hấp dẫn và sức thuyết phục cho kết cấu type truyện.

3.2.2.2. Block sự kiện kết thúc đoàn viên

Block sự kiện kết thúc đoàn viên - một kết thúc có hậu trong nhiều truyện cổ tích thần kỳ, thể hiện chủ nghĩa lạc quan, nhân đạo, khuynh hướng lý tưởng hoá cao độ của type truyện Người mang lột.

Block sự kiện đoàn viên cũng thể hiện niềm tin mãnh liệt của nhân dân lao động xưa về một tương lai tốt đẹp, công bằng dân chủ cho tất cả mọi người lao động - xã hội cộng sản nguyên thủy - một thời qua đi không trở lại. Đây chính là khát vọng mãnh liệt, táo bạo thể hiện tinh thần dân chủ tiến bộ có căn rễ từ tinh thần dân chủ làng mạc trong truyền thống văn hoá Việt Nam.

Có thể đi tới một số nhận định tổng quát như sau:

- Sự hình thành type truyện Người mang lột được bắt đầu như những tàn tích nguyên thủy. Sự thiêng hóa các vật tổ đã làm cho nhân vật người mang lột xấu xí được tôn vinh, bởi vì bên trong cái lột đó là cả một giá trị to lớn mà những người bình thường không thể nào có được. Tín ngưỡng vật linh là sự khởi đầu tạo dựng nhân vật người mang lột và sau này phát triển thành type truyện.

- Sự phát triển của type truyện Người mang lột đã diễn ra trong thời kỳ manh nha của chế độ phụ hệ. Người con trai đi hỏi vợ thường bị thách cưới nặng nề để có thể đưa được cô dâu về nhà chồng (người con trai không phải về ở nhà vợ như trước

nữ). Việc khẳng định giá trị của người đàn ông (chàng trai) trong xã hội đã trở thành rất có ý nghĩa khi thực hiện tập tục này.

- Sự hình thành type truyện *Người mang lột* cũng ít nhiều là kết quả của quá trình phân hóa xã hội thành hai tầng lớp giàu và nghèo. ở đây có vấn đề lý tưởng của người nghèo: muốn vươn lên thành giàu sang. Những người nghèo muốn khẳng định khả năng và phẩm chất tuyệt vời của mình đằng sau cái lột xấu xí.

3.3. Type truyện *Người mồ côi*

3.1. Type truyện *Người mồ côi* phản ánh bằng nghệ thuật tiến trình biến đổi xã hội □ đó là quá trình tan rã đại gia đình thị tộc chuyển sang sự xuất hiện của gia đình cá thể.

Quá trình đó diễn ra một cách khái quát như sau: khi còn hình thái đại gia đình thị tộc, mọi thành viên đều coi nhau như anh em ruột thịt. Do dân số ngày càng đông đòi hỏi hình thái cư trú và quản lý khác mới đáp ứng được, gia đình nhỏ dần dần tách ra từ gia đình lớn. Ban đầu những thành viên của các gia đình nhỏ đó còn sống gần nhau, còn giữ mối quan hệ huyết thống gần gũi, nhưng rồi công việc sản xuất cứ mở rộng mãi ra, các gia đình cứ phải chuyển cư xa nhau dần. Đến một lúc nào đó, sự phân hóa giàu - nghèo nảy sinh, đây là một nhân tố quan trọng quyết định sự cáo chung của quan hệ thị tộc truyền thống và thay thế bằng quan hệ giai cấp.

Quá trình biến đổi xã hội đó đã được chúng tôi mô tả qua những dạng thức về những anh - chị em cùng huyết thống sau khi lâm vào tình trạng □mồ côi□.

3.2. Trong type truyện *Người mồ côi*, nhân vật người mồ côi là sự lý tưởng hoá những người nghèo khổ, bất hạnh.

Khi chế độ gia đình gia trưởng hình thành, quyền thừa kế tài sản chuyển từ người con út trong gia đình sang cho người anh/chị thì người con út/người em càng bị hắt hủi, bỏ rơi. Khi đó, trong dân gian mới nảy sinh và lớn mạnh tâm lý nuối tiếc quá khứ xa xưa — cái thời mà con người còn sống với nhau chủ yếu bằng tình cảm. Hiện tượng tâm lý ấy khúc xạ vào truyện kể dân gian đã góp phần quan trọng làm xuất hiện “hiện thực trong nghệ thuật” nhằm lý tưởng hoá những người em - mồ côi. Các

thế lực thân kỳ chỉ trợ thủ cho *người mờ côi*, còn những kẻ làm anh, làm chị dứt khoát phải hứng chịu sự trừng phạt.

3.3. Type truyện *Người mờ côi* phản ánh tiến trình chuyển từ các *quan hệ kinh tế - cộng đồng công hữu sang các quan hệ kinh tế nhỏ lẻ, tư hữu - mầm mống của hình thái xã hội có giai cấp*.

Như chúng tôi đã phân tích, hoàn cảnh cụ thể của việc xuất hiện các khái niệm “*người mờ côi*”, “*người nghèo khổ - bất hạnh*”, “*người bị xua đuổi, khinh bỉ*” — đó là *sự tan rã của những công xã thị tộc mẫu hệ nhưng lại không được thay thế bằng những gia đình phụ hệ mà bằng những gia đình nhỏ*. Với những gia đình nhỏ ấy, trước sau các nguyên tắc phụ quyền cũng sẽ thắng thế để thay thế hẳn các nguyên tắc mẫu quyền. Đó cũng chính là tiến trình chuyển từ các *quan hệ kinh tế - cộng đồng công hữu sang các quan hệ kinh tế nhỏ lẻ, tư hữu - mầm mống của hình thái xã hội có giai cấp*.

Tiểu kết

- Truyện cổ tích thân kỳ, theo đặc trưng chung, không có thiên hướng đi sâu phản ánh sự thật lịch sử mà *thiên về diễn tả một tư tưởng*. Do đó type truyện *Chàng dưng sĩ* không nhằm vào thể hiện một sự kiện hay một con người có thật. Tuy nhiên nó vẫn có gốc rễ từ đời sống và ít nhiều vẫn còn mang bóng dáng của một thời đại đã qua, *thời đại chế độ phụ quyền đã được xác lập trong xã hội*.

- Việc khảo sát type truyện *Người mang lột* trong truyện cổ tích thân kỳ qua hệ thống hành động nhân vật cho thấy trong đó *phản ánh sâu sắc cuộc sống xã hội, phong tục tập quán và truyền thống văn hoá văn minh của dân tộc*. Nhân vật chính tiêu biểu cho lớp người bất hạnh - nạn nhân của sự tan rã của chế độ công xã nguyên thủy và kết quả của sự phân chia giai cấp buổi đầu ; Sức vươn lên của họ ít nhiều thể hiện được cuộc đấu tranh xã hội lúc đó nhằm lý tưởng hoá sự công bằng của thời đại đã qua (thời đại công xã nguyên thủy)

- Type truyện *Người mô coi* cũng được hình thành từ rất sớm, trên nền của thời kỳ chuyển từ *xã hội thị tộc mẫu hệ sang giai đoạn đầu của xã hội phụ hệ* mà hình thức đầu tiên là việc *xác lập các gia đình nhỏ lẻ, ở đó, người mô coi không được bảo vệ như trước nữa*. Số phận người mô coi chính là một phương diện của tấn bi kịch gia đình khi ở một số cộng đồng xã hội mẫu hệ không còn thống trị mà xuất hiện hình thức xã hội phụ hệ và hình thức phụ hệ này ngày càng lớn mạnh.

KẾT LUẬN

1. Vấn đề phân tích các sáng tác nghệ thuật ngôn từ dân gian tự thân nó đã đủ phức tạp và cho đến nay vẫn còn nhiều điểm chưa nhận được sự đồng thuận rộng rãi trong giới chuyên môn. Truyện cổ tích chỉ là một thể loại trong số nhiều thể loại văn học dân gian; khi đi sâu vào thực tế phân tích truyện cổ tích, chúng tôi nhận thấy vấn đề không hề đơn giản và thành tựu nghiên cứu về truyện cổ tích dù rất đáng ghi nhận nhưng cũng chưa thực sự giải quyết triệt để được vấn đề phân tích truyện cổ tích. Nguyên nhân của tình trạng này thì có nhiều. Một phần là do số lượng tác phẩm quá lớn. Nhưng nguyên nhân chủ yếu lại liên quan đến tính chất phức tạp, đa dạng của truyện cổ tích về tất cả các phương diện thuộc về nội dung xã hội - lịch sử được nó phản ánh và cả về những đặc trưng của thể loại xét từ góc độ phương pháp nghệ thuật phản ánh cái nội dung xã hội - lịch sử ấy.

Trong luận án của mình, chúng tôi sử dụng block sự kiện như là tiêu chí để phân tích tiểu loại truyện cổ tích thần kỳ thành những dạng, kiểu ở cấp độ nhỏ hơn. Việc đưa ra một khái niệm như thế với tư cách một tiêu chí mới cho sự phân tích đã được chúng tôi tiến hành trước hết trên cơ sở nhìn lại một số cách phân tích đã được áp dụng trước đây, căn cứ vào một trong những “đơn vị cơ sở” như motif, chức năng của nhân vật hành động, cốt truyện cơ sở. Chúng tôi hoàn toàn không đặt cho mình nhiệm vụ phê phán, phủ định những cách phân tích có trước đó. Chúng tôi chỉ muốn đưa ra một phương pháp tiếp cận mới để nghiên cứu, phân tích truyện cổ tích thần kỳ. Chúng tôi hy vọng nhiều vào khái niệm “block sự kiện” mà luận án này sử dụng như một tiêu chí phân tích với tất cả sự diễn giải nội hàm của nó.

2. Sau khi tiến hành mô tả 3 type truyện cơ bản nhất của truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam theo cấu trúc cốt truyện, chúng tôi nhận thấy:

- Về type truyện *Chàng dũng sĩ*: Có thể khẳng định rằng, trong truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam, khi phân loại theo cấu trúc cốt truyện, type truyện *Chàng dũng sĩ* dễ nhận biết hơn cả, trong đó sự xuất hiện của block sự kiện Lập công, như là block sự kiện đặc trưng của type truyện này. Khi xem xét ở cấp độ các dạng thức của type truyện, chúng tôi thấy rằng, type truyện này đơn giản về hình thức, ít về số lượng và có chung một đặc điểm là chúng đều có block sự kiện Lập công với chủ đề chiến công. Đây là chủ đề nổi bật của type truyện *Chàng dũng sĩ*.

- Lược đồ khái quát, tương đối thống nhất theo quan hệ tuyến tính giữa các block sự kiện là kết quả khảo sát type truyện *Người mang lốt*. Có thể nói, xét về phương diện cấu trúc, đây là type truyện mang tính nhất thể cao. Các dạng thức của truyện chỉ là sự thêm, lược bỏ hoặc tráo đổi vị trí của các block sự kiện trong cấu trúc cốt truyện. Khác với type truyện *Chàng dũng sĩ*, chủ đề cơ bản của type truyện *Người mang lốt* là chủ đề đấu tranh giai cấp, xung đột giàu — nghèo.

- Phức tạp hơn cả là type truyện *Người mồ côi* với các mối quan hệ đa dạng, đan cài. Các dạng thức của type truyện cũng phong phú. Đặc điểm cấu trúc type truyện này dựa trên tiêu chí block sự kiện không có sự phân biệt rạch ròi như ở type truyện *Chàng dũng sĩ* và *Người mang lốt*. Mỗi dạng thức là sự biểu hiện sinh động của một mối quan hệ trong gia đình, xã hội. Trên thực tế, cho đến nay, tư liệu về type truyện *Người mồ côi*, về cơ bản đã đủ đáp ứng được yêu cầu nghiên cứu. Tuy nhiên, trong quá trình sưu tầm tài liệu, chúng tôi cũng thu nhận được một số tài liệu hết sức cổ sơ. Điều này, ít nhiều cũng đã tác động đến quá trình phân tích type truyện *Người mồ côi* của chúng tôi. Chính vì sự phức tạp ấy nên cấu trúc type truyện *Người mồ côi* hết sức đa dạng là điều dễ hiểu.

3. Chúng tôi cũng đã bước đầu lý giải cơ sở hình thành các type truyện và rút ra một số kết luận:

- Có thể khẳng định rằng, type truyện *Chàng dũng sĩ* là bức tranh phản chiếu lịch sử hình thành của xã hội Việt Nam, hình thành chế độ phụ hệ. Chàng dũng sĩ -

nhân vật trung tâm của type truyện - trong tư liệu mà chúng tôi đã khảo sát thường là nam, không thấy sự xuất hiện của nữ dũng sĩ. Chính vì vậy, chúng tôi cho rằng, nhân vật chàng dũng sĩ gắn với thời đại đang hình thành chế độ phụ hệ, là con đẻ của quá trình hình thành thời đại này. Có thể nói, nhân vật chàng dũng sĩ không thuộc phạm trù gia đình mà thuộc phạm trù xã hội.

Nhân vật Chàng dũng sĩ ra đời có căn rễ từ hiện thực để đáp ứng nhu cầu tinh thần bức thiết của cộng đồng, nhu cầu lý tưởng hóa chàng dũng sĩ trong thực tế. Chiến công hay sự lập công đối với chàng dũng sĩ cũng là một tất yếu. Tuy nhiên, chiến công của chàng dũng sĩ không có hoặc có rất ít giá trị phản ánh hiện thực nguyên mẫu đương thời. Nó được hư cấu chỉ nhằm mục đích ca ngợi một con người lý tưởng chứ không phải một con người có thực.

Nói tóm lại, type truyện *Chàng dũng sĩ* ra đời trên nền cảnh một xã hội, trong đó có văn hóa, đang chuyển đổi một cách khá sâu sắc. ý thức về vai trò của người đàn ông đang được xác lập không chỉ trong gia đình mà còn ngoài xã hội. Điều đó đã được chứng minh trong type truyện, chàng dũng sĩ đã được tác giả dân gian tôn vinh như một hình ảnh lý tưởng của thời đại. Sự tôn vinh người dũng sĩ có một ý nghĩa rất quan trọng, xác lập vai trò của người đàn ông trong xã hội, phản ánh quá trình biến đổi sâu sắc của chế độ xã hội từ mẫu hệ sang phụ hệ.

- Về type truyện *Người mang lột*: Một số block sự kiện xuất hiện thường xuyên và rất đặc trưng của type truyện *Người mang lột* đã giúp chúng tôi có cái nhìn khái quát về cơ sở hình thành type truyện như sau: Một là, sự phát triển của type truyện đã diễn ra trong thời kỳ chế độ mẫu hệ chuyển dần sang chế độ phụ hệ. Người con trai đi hỏi vợ thường bị thách cưới nặng nề để có thể đưa được cô dâu về nhà chồng (người con trai không phải về ở nhà vợ như trước nữa), xét về mặt ý nghĩa dân tộc học, có chức năng phản ánh một cách nghệ thuật và khái quát phong tục thờ tài để kết hôn trong truyền thống cưới hỏi theo lối cổ của nhiều dân tộc đã trải qua chế độ mẫu hệ. Việc khẳng định giá trị của người đàn ông (chàng trai) trong xã hội đã trở thành rất có ý nghĩa khi thực hiện tập tục này. Hai là, sự hình thành type truyện *Người mang lột* được bắt đầu như những tàn tích nguyên thủy. Điều đó thể hiện dấu

án văn hoá, bị chi phối sâu xa bởi văn hoá của thời đại mà nó ra đời, lưu hành và phản ánh. Chính đặc điểm ấy là kết quả của sự chi phối bởi mã văn hoá của dân tộc - tộc người sáng tạo nên truyện. Sự thiêng hóa các vật tổ đã làm cho nhân vật người mang lốt được tôn vinh, bởi vì bên trong cái lốt đó là cả một giá trị to lớn mà những người bình thường không thể nào có được. Tín ngưỡng vật linh là sự khởi đầu tạo dựng motif người mang lốt và sau này phát triển thành type truyện. Thứ ba, sự hình thành type truyện *Người mang lốt* cũng ít nhiều là kết quả của quá trình phân hóa xã hội thành hai tầng lớp giàu và nghèo. ở đây có vấn đề lý tưởng của người nghèo: muốn vươn lên thành giàu sang. Những người nghèo muốn khẳng định khả năng và phẩm chất tuyệt vời của mình đằng sau cái lốt xấu xí.

- Về type truyện *Người mô côi*: Qua khảo sát tư liệu, chúng tôi nhận thấy đây là type truyện được hình thành trên nền của thời kỳ chuyển từ xã hội thị tộc mẫu hệ sang giai đoạn đầu của xã hội phụ hệ mà hình thức đầu tiên là việc xác lập các gia đình nhỏ lẻ. Như chúng tôi đã dẫn ý kiến của nhà nghiên cứu folklore E.M.Mêlétinski khi ông cho rằng, nhân vật “người mô côi” là “hình tượng mang tính chất sinh hoạt xã hội” có liên quan đến “sự tan rã dòng họ hoặc là sự tan rã một đại gia đình bộ tộc”. Sự tan rã ấy diễn ra suốt một thời kỳ lịch sử dài, trải qua nhiều chặng, nhiều giai đoạn khác nhau. ở mỗi chặng ấy, số phận của nhân vật người mô côi trong quan hệ với cộng đồng thị tộc, với gia đình được chúng tôi mô tả dưới các dạng thức khác nhau. ở mỗi dạng thức ấy, các block sự kiện và các mối quan hệ giữa chúng đã lý giải quá trình tan rã của đại gia đình thị tộc truyền thống và được thay thế bằng quan hệ giai cấp. Đó cũng là thời kỳ mà sự tan rã của công xã thị tộc mẫu hệ để chuyển sang chế độ phụ hệ, nhưng không được thay thế ngay bằng những gia đình phụ hệ mà bằng những gia đình nhỏ - hình thức đầu tiên của xã hội phụ hệ. Điều đó in dấu ấn trong các dạng thức của type truyện như chúng tôi đã phân tích.

Như vậy, có thể nói, luận án đã giải quyết được nhiệm vụ mà chúng tôi đặt ra lúc ban đầu, đó là việc sử dụng khái niệm block sự kiện như là một công cụ để tiến hành phân tích truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam theo cấu trúc type truyện. Công việc phân tích truyện có thể không mới, nhưng ở đây, chúng tôi đã chứng minh được một

lưu ý điểm mới là: bên cạnh những cách phân tích truyền thống, ta có thể tiến hành phân tích truyện cổ tích thần kỳ các dân tộc Việt Nam theo cấu trúc cốt truyện bằng những cách khác với những công cụ khác. Và không chỉ đơn thuần phân tích cốt truyện của các type truyện cổ tích thần kỳ cơ bản mà chúng tôi còn hướng tới việc lý giải, phân tích những cơ sở văn hóa, xã hội của việc hình thành nên những type truyện đó. Cách làm này của chúng tôi, ngoài việc đóng góp nhất định vào việc phân tích truyện cổ tích thần kỳ Việt Nam theo cấu trúc cốt truyện còn giúp cho những nhà nghiên cứu về truyện cổ tích, về tự sự dân gian, giúp cho học sinh, sinh viên và những người quan tâm mở rộng thêm một cách tiếp cận đa diện hơn về truyện cổ tích thần kỳ.